

УДК 341.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.5.18>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Горобець Н.С.,
доктор філософії з права,
старша викладачка кафедри адміністративного,
господарського права та фінансово-економічної безпеки,
Сумський державний університет
ORCID: 0000-0002-0282-2775

Пилипенко Л.В.,
здобувачка освітнього ступеня «магістр»
Навчально-наукового інституту права,
Сумський державний університет
ORCID: 0009-0007-5479-3615

Горобець Н.С., Пилипенко Л.В. Особливості практики Європейського суду з прав людини у сфері соціального захисту.

Статтю присвячено визначенню змісту, підходів та тенденцій практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у сфері соціального захисту та їхнього впливу на формування національної політики і правозастосування у державах-членах Ради Європи. З’ясовано значення категорії «соціальний», що є основою для розуміння соціальних прав. Визначено, що соціальні права є правами другого покоління, що охоплюють охорону здоров’я, житло, соціальне забезпечення, освіту та гідний рівень життя, регулюють ключові суспільні відносини, є основою життєдіяльності людини та визначають зміст діяльності соціальної правової держави. Встановлено, що незважаючи на те, що Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини (далі – Конвенція) прямо не гарантує соціальні права, практика ЄСПЛ демонструє можливість їх захисту через тлумачення положень про право на життя, майно, недискримінацію та ефективний правовий захисті. Окрему увагу приділено захисту майнових прав у сфері соціальних виплат. З’ясовано, що відповідно до правової позиції ЄСПЛ соціальні виплати можуть розглядатися як «майно», що підлягає захисту. Наведено ключові рішення ЄСПЛ, що стосуються соціальних виплат, недискримінації за статтю, віком, соціальним або національним походженням, практики позитивної дискримінації у питанні пенсійних та соціальних виплат. Окремо розглянуто прецеденти ЄСПЛ щодо застосування статті 3 Конвенції у контексті забезпечення адекватного рівня медичної допомоги та гідних умов утримання як прояву соціального захисту, а також взаємозв’язок соціальних прав із політичними свободами та іншими правами людини.

Визначено, що ЄСПЛ формує загальноєвропейські стандарти реалізації соціальних прав, залишаючи державам певну дискрецію у визначенні конкретних механізмів соціальної політики, але водночас контролює недопустимість свавільних або дискримінаційних обмежень. В Україні імплементація рішень ЄСПЛ через законодавство та судову практику сприяє гармонізації національної системи з європейськими стандартами та посиленню ефективного захисту соціальних прав громадян.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, соціальний захист, соціальні права, майно, недискримінація, Європейська конвенція про захист прав людини.

Horobets N.S., Pylypenko L.V. Particularities of the European Court of Human Rights’ practice regarding social protection.

The article is devoted to defining the substance, approaches, and trends in the case law of the European Court of Human Rights (hereinafter – the ECtHR) in the field of social protection, as well as its influence

on the formation of national policy and law enforcement practices in the member states of the Council of Europe. The meaning of the category “social,” which forms the basis for understanding social rights, is clarified. It is determined that social rights are second-generation rights that encompass healthcare, housing, social security, education, and an adequate standard of living. These rights regulate key social relations, constitute the foundation of human existence, and define the essence of the functioning of a social and rule-of-law state. It has been found that, although the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter – the Convention) does not directly guarantee social rights, the practice of the ECtHR demonstrates the possibility of their protection through the interpretation of provisions on the right to life, property, non-discrimination, and effective legal remedies. Special attention is paid to the protection of property rights in the sphere of social benefits. It has been established that, according to the legal position of the ECtHR, social benefits can be regarded as «property» subject to protection. Key ECtHR decisions concerning social benefits, non-discrimination on the grounds of gender, age, social or national origin, and the practice of positive discrimination regarding pension and social benefits are presented. The article also separately examines ECtHR precedents regarding the application of Article 3 of the Convention in the context of ensuring an adequate level of medical care and decent conditions of detention as an aspect of social protection, as well as the interconnection of social rights with political freedoms and other human rights. It has been concluded that the ECtHR establishes pan-European standards for the realization of social rights, while allowing states a certain discretion in determining specific mechanisms of social policy, but at the same time monitors the impermissibility of arbitrary or discriminatory restrictions. In Ukraine, the implementation of ECtHR decisions through legislation and judicial practice contributes to harmonizing the national system with European standards and strengthening the effective protection of citizens' social rights.

Key words: European Court of Human Rights, social protection, social rights, property, non-discrimination, European Convention on Human Rights.

Постановка проблеми. Практика ЄСПЛ відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного захисту соціальних прав. ЄСПЛ не лише тлумачить положення Конвенції, але й формує обов'язкові для держав-учасниць стандарти. Хоча Конвенція прямо не гарантує широкого спектру соціально-економічних прав, практика ЄСПЛ демонструє, що окремі аспекти соціального захисту можуть підпадати під її дію, зокрема у контексті прав на життя, майно, недискримінацію та ефективний правовий захист.

Зважаючи на вищевказане аналіз основних рішень ЄСПЛ є необхідним для розуміння стандартів, якими керується ЄСПЛ, забезпечуючи баланс між дискреційними повноваженнями держави та захистом соціальних прав, а також орієнтири для національних судів і законодавців щодо удосконалення системи соціального забезпечення та адаптації національного законодавства до європейських стандартів.

Мета дослідження – визначити зміст, підходи та тенденції практики ЄСПЛ у сфері соціального захисту та їх вплив на формування національної політики і правозастосування у державах-членах Ради Європи.

Стан опрацювання проблематики. Аналіз крайніх досліджень і публікацій свідчить, що питання соціальних прав та їх судового захисту посідає значне місце в сучасній науковій літературі.

У наукових дослідженнях соціальних прав О.М. Петроє зосереджується на їх природі, класифікації та значенні для функціонування соціальної правової держави [1]. К.Р. Резворович детально аналізує зміст соціальних прав, визначає їх перелік і підкреслює важливість їх ефективного адміністративного захисту [2]. Р.О. Максимович аналізує майновий характер соціальних виплат та позиції ЄСПЛ щодо втручання держави у ці права [3]. А. Бадида розглядає рішення ЄСПЛ, що стосуються припинення або відмови в соціальних виплатах, підкреслюючи їхню правову природу як «майна» [4]. Л.В. Можечук та А.В. Самотуга досліджують питання недискримінації у сфері соціального забезпечення та підходи ЄСПЛ до оцінки різного ставлення до осіб у подібних ситуаціях [5]. Т.І. Фулей узагальнює алгоритм розгляду ЄСПЛ соціальних справ і виокремлює ключові напрями їх порушень [6].

Попри наявні дослідження, захист соціальних прав залишається актуальним і потребує подальшого вивчення практики ЄСПЛ та вдосконалення механізмів їх забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Визначення категорії «соціальний» у Великому тлумачному словнику української мови підкреслює його тісний зв'язок із життям, стосунками людей у су-

спільстві, а також із умовами та порядком існування у ньому [7, с. 1360]. Саме це значення є основою для розуміння соціальних прав, які належать до прав другого покоління, що сформувалися у боротьбі за поліпшення соціально-економічного становища та культурного рівня людей. Соціальні права були закріплені після Першої світової війни й набули розвитку після Другої світової війни, сприяючи демократизації та соціалізації права. Вони регулюють ключові суспільні відносини, є основою життєдіяльності людини та визначають зміст діяльності соціальної правової держави. Їх ідентифікація та класифікація мають практичне значення для формування правового забезпечення соціальної й економічної політики держави [1].

На основі цього розуміння К. Р. Резворович деталізує зміст соціальних прав, виділяючи конкретні сфери, що мають практичне значення для життя людини: 1) охорону здоров'я; 2) житло; 3) грошове забезпечення в старості, у випадку наявності хвороби, повної чи часткової втрати працездатності, втрати годувальника тощо; 4) достатній рівень життя для себе та власної сім'ї (харчування, одяг, житло); 5) гарантоване право на освіту; 6) соціальне забезпечення, тощо [2, с. 85]. Отже, соціальні права охоплюють широкий спектр потреб людини.

У цьому контексті практика ЄСПЛ зосереджує увагу на тому, щоб втручання держав у соціальні права було законним, пропорційним і недискримінаційним. Суд не встановлює єдиних стандартів соціального забезпечення, залишаючи визначення конкретних механізмів на розсуд національних органів влади, проте контролює, щоб цей розсуд не призводив до порушень Конвенції. У своїх рішеннях ЄСПЛ активно тлумачить статті 3, 6, 8, 13 та статтю 1 Протоколу № 1 до Конвенції у контексті захисту соціальних прав [4, с. 142–143].

Особливе значення у практиці ЄСПЛ займає захист майнових прав у сфері соціальних виплат. Згідно з усталеною позицією ЄСПЛ, належним чином встановлені соціальні виплати можуть розглядатися як «майно», захищене статтею 1 Протоколу № 1, а тому їхнє скасування або зменшення потребує законного та пропорційного обґрунтування. Невизначеність щодо застосування цієї норми була усунута у справі «Стек та інші проти Сполученого Королівства» (*Stec and Others v. the United Kingdom*, 2006), де ЄСПЛ роз'яснив, що законодавство держави, яке передбачає право на соціальну допомогу чи пенсію, навіть без попередньої сплати внесків, створює майновий інтерес, що підпадає під захист статті 1 Протоколу № 1 [8].

Уточнення принципу захисту майнових прав було підтверджено й у наступних справах. Наприклад, у справі «Мюллер проти Австрії» (*Müller v. Austria*, 2006) ЄСПЛ зазначив, що зобов'язання сплачувати внески до фонду соціального страхування можуть формувати право власності на частину акумульованих коштів, що, відповідно, підпадає під захист статті 1 Протоколу № 1 [3, с. 33]. У іншій справі (*Domenech Aradilla and Rodríguez González v. Spain*) ЄСПЛ визнав, що відмова у призначенні пенсії по втраті годувальника становила втручання у право заявників на мирне володіння своїм майном, гарантоване статтею 1 Протоколу № 1 [4, с. 32].

Водночас практика ЄСПЛ свідчить, що не кожне зменшення соціальних виплат є порушенням прав людини. У справах «Кйартан Асмундсон проти Ісландії» (*Kjartan Ásmundsson v. Iceland*, 2004) [9] та «Ейрі проти Ірландії» (*Airey v. Ireland*, 1979) [10] ЄСПЛ підкреслив, що можливість реалізації соціально-економічних прав людини значною мірою залежить від загальної ситуації в державі, насамперед її фінансових можливостей. Тому допустимими є певні обмеження або зменшення соціальних виплат, якщо вони переслідують легітимну меті та не порушують принцип справедливого балансу.

Поряд із захистом майнових прав, ЄСПЛ приділяє окрему увагу забезпеченню недискримінації за ознаками статі, віку, раси, національного і соціального походження індивіда – головному принципу реалізації та судового захисту соціальних прав [5, с. 55]. Так, у справі «Білер проти Швейцарії» (*Beeler v. Switzerland*, 2022) ЄСПЛ встановив дискримінацію за ознакою статі в соціальних правах, оскільки чоловік, який виховував дітей після смерті дружини, втратив право на пенсію по втраті годувальника після повноліття молодшої дитини, тоді як жінка у схожих обставинах продовжувала б її отримувати [11]. У справі «Андрле проти Чеської Республіки» (*Andrle v. the Czech Republic*, 2011) заявник також скаржився на відсутність у чоловіків права на зниження пенсійного віку, передбаченого для жінок. Втім ЄСПЛ визнав це формою позитивною дискримінації, спрямованою на компенсацію історичної нерівності, коли жінки були змушені поєднувати роботу, виховання дітей і ведення домогосподарства. ЄСПЛ зазначив, що держава має свободу розсуду у визначенні меж таких заходів [12, с. 93].

Таким чином, заявники у справах щодо соціальних виплат до ЄСПЛ зазвичай подають два типи скарг.

Перший – за статтею 1 Протоколу № 1, коли ЄСПЛ визначає, що становить «майно» чи «майновий інтерес», оцінює законність і пропорційність втручання держави, наявність «справедливого балансу» та чи не покладено на особу надмірний тягар.

Другий – за статтею 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1, коли ЄСПЛ перевіряється наявність «майнового інтересу», встановлюється факт різного ставлення до осіб у подібному становищі, аналізується його правомірність, об'єктивність і пропорційність [6].

Перехід від майнових аспектів соціальних прав до більш широкого розуміння соціального захисту проявляється у практиці ЄСПЛ за статтею 3 Конвенції, яка передбачає захист від нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження. Так, у справі «Щурко та Отришко проти України» (Shchurko and Otryshko v. Ukraine, 2023) ЄСПЛ визнав порушення ст. 3 Конвенції через відсутність адекватного лікування ув'язнених, наголосивши на обов'язку держави забезпечити рівний доступ до медичної допомоги [13]. У справі «Полторацький проти України» (Poltoratskiy v. Ukraine, 2003) утримання заявника у в'язниці характеризувалося відсутністю води, шкідливими для здоров'я санітарними умовами, постійним світлом у камері цілодобово та вимкненням радіо лише на ніч. ЄСПЛ, враховуючи економічні труднощі України того періоду, підкреслив, що нестача коштів не виправдовує умов утримання, які порушують статтю 3 Конвенції [14].

Ще один аспект практики ЄСПЛ демонструє взаємозв'язок соціальних прав із політичними свободами. У справі «Урсей проти Румунії» (Ursey v. Romania, 2024) ЄСПЛ констатував порушення статті 3 Протоколу № 1 через необґрунтоване обмеження виборчого права ув'язненого, підкресливши взаємозв'язок між соціальними правами та основоположними свободами, зокрема правами осіб з інвалідністю [15]. Натомість у справі «Х та інші проти Ірландії» (X and Others v. Ireland, 2023) ЄСПЛ визнав, що держава має право самостійно визначати умови надання соціальних виплат особам із неврегульованим статусом проживання, не встановивши при цьому порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1. Це рішення стало важливим прецедентом для країн, які регулюють доступ таких осіб до соціальної допомоги [16].

Отже, ЄСПЛ, не втручаючись у внутрішню соціальну політику держав, водночас формує загальноєвропейські стандарти реалізації соціальних прав, забезпечуючи дотримання принципів законності, пропорційності та недискримінації. Ці стандарти враховуються національними органами влади та судами при розробці соціальної політики та забезпеченні ефективного захисту громадян.

Виконання цих стандартів в Україні стало можливим після ратифікації Конвенції у 1997 році, коли країна взяла на себе зобов'язання забезпечувати виконання рішень ЄСПЛ. Для цього ухвалено Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», який передбачає обов'язковість рішень Суду (стаття 2) та зобов'язує суди застосовувати як Конвенцію, так і практику ЄСПЛ як джерело права (стаття 17).

Національні правові акти, зокрема Кодекс адміністративного судочинства України, закріплюють принцип верховенства права з урахування практики ЄСПЛ (статті 6, 8). Це підтверджено рішенням Верховного Суду від 21.04.2021 р. у справі № 360/3611/20, де наголошено, що людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями, а їх захист – основою діяльності держави [17]. Зокрема, у справі «Шиліна проти України» (Shylyna v. Ukraine, 2025) ЄСПЛ підкреслив обов'язок судів оцінювати пропорційність втручання держави у права людини та забезпечувати ефективні засоби захисту у справах соціального характеру [18]. Це відповідає підходу ЄСПЛ, згідно з яким Конвенція є «живим інструментом» і тлумачиться з урахуванням сучасних умов, що підтверджено у справі «Дроздик та Мікула проти України» (Drozdyk and Mikula v. Ukraine, 2025) [19].

Отже, адміністративні суди відіграють ключову роль у впровадженні європейських стандартів захисту прав людини, забезпечуючи гармонізацію національної правової системи з практикою ЄСПЛ.

Висновки. Таким чином, практика ЄСПЛ відіграє ключову роль у формуванні стандартів захисту соціальних прав, хоча Конвенція прямо їх не гарантує. ЄСПЛ забезпечує охоплення соціальних прав через тлумачення пов'язаних норм – права на майно, гідність, недискримінацію та ефективний захист. Соціальні виплати визнаються «майном», а втручання держави повинно відповідати принципам законності, пропорційності та справедливого балансу.

ЄСПЛ також встановлює стандарти недискримінації та підкреслює взаємозв'язок соціальних прав з іншими правами, зокрема правами ув'язнених, осіб з інвалідністю та виборчими правами.

ЄСПЛ визнає право держав на певний розсуд у сфері соціальної політики, але він не може бути свавільним і має базуватись на об'єктивних та розумних підставах.

В Україні імплементація рішень ЄСПЛ сприяє гармонізації національної судової практики з європейськими стандартами, посилюючи захист громадян у соціальній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Петроє О.М. Соціальні й гуманітарні права людини та функції держави щодо їх забезпечення. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. № 2(50). С. 1–8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2016_2_31.
2. Резворович К.Р. Захист соціальних прав людини у порядку адміністративного судочинства: теоретичний, нормативний та праксеологічний аспекти : монографія. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2021. 420 с. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/15739>.
3. Максимович Р.О. Роль Європейського суду з прав людини в механізмі захисту соціальних та економічних прав людини. *Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «ПРАВО»*. 2015. № 1. С. 31–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2015_1%281%29__8.
4. Бадида А. Соціальні права у практиці Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2019. № 9. С. 141–153. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/afed2264-a155-4448-9a16-b10e141e6cc8/content>.
5. Можечук Л. В., Самотуга А. В. Роль Європейського суду з прав людини у здійсненні права на соціальне забезпечення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 55–63. URL: <http://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/5193>.
6. Фулей Т.І. Захист соціальних прав Європейським судом з прав людини: алгоритм розгляду та сучасні тенденції. *Соціальні права та їх захист адміністративним судом*: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 2020). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Fulej_prezent.pdf.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с. URL: <https://archive.org/details/velykyislovnyk>.
8. *Stec and others v. the United Kingdom case*, Application nos. 65731/01 and 65900/01, decided on 12-04-2006. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-73198>.
9. *Case of Kjartan Asmundsson v. Iceland*, Application No. 60669/00, decided on 12-10-2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-67030>.
10. *Case of Airey v. Ireland*, Application No. 6289/37, decided on 09-10-1979. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57420>.
11. *Case of Beeler v. Switzerland*, Application no. 78630/12, decided on 11-10-2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-220073>.
12. Малишев Б.В. Позитивна дискримінація у практиці Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «ПРАВО»*. 2024. Вип. 86, ч. 1. С. 90–95. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.12>.
13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Щурко та Отришко проти України» від 16.11.2023 р. № 29857/19 та № 3529/21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_k34#Text.
14. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Полторацький проти України» від 29.04.2003 р. № 38812/97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_838#Text.
15. *Case of Ursei v. Romania*, Application No. 9233/21, decided on 18-01-2024. URL: <https://laweuro.com/?p=22123>.
16. *Case of X and Others v. Ireland*, Application nos. 23851/20 and 24360/20, decided on 06-11-2023. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-225329>.
17. Рішення Верховного Суду від 21.04.2021 р. № Пз/9901/32/20 (№ 360/3611/20) – щодо призначення пенсій на пільгових умовах. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/zrazkova-sprava/zs_9901_32_20.
18. *Case of Shyлина v. Ukraine*, Application No. 2412/19, decided on 15-02-2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-230878>.

19. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Дроздик та Мікула проти України» від 24.01.2025 р. № 27849/15 та № 33358/15. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_k66#Text.